

СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЙСЬКОЇ МЕНШИНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В 1914 – 1916 РР.

В публікації досліджено долю єврейської меншини в період Першої світової війни на території України. Відношення Австро-Угорської та Російської імперій до євреїв, які жили на території даних держав.

Ключові слова: євреї, нацменшини, Перша світова війна, Україна.

Положение еврейского меньшинства на территории Украины в 1914-1916 гг.

В публикации исследованы судьбу еврейского меньшинства в период Первой мировой войны на территории Украины. Отношение Австро-Венгерской и Российской империй к евреям, которые жили на территориях данных государств.

Ключевые слова: евреи, нацменьшинства, Первая мировая война, Украина.

The situation of the Jewish minority on the territory of Ukraine in 1914-1916

The publication investigates the fate of the Jewish minority during the First world war on the territory of Ukraine. The attitude of the Austro-Hungarian and Russian empires towards the Jews who lived in the territories of these States.

Keywords: Jews, minorities, First world war, Ukraine.

Україна – поліетнічна держава, до складу якої входять різні за походженням і рівнем розвитку та культури національні меншини. Поряд з українцями, які є основним населенням країни, значний відсоток становлять євреї. Оселилися вони на території України ще з давніх часів. Однак наймасовіше переселення євреїв

відбувалося з Польщі з кінця XIV і наступні століття. На Правобережжі євреї, як і поляки, проживали окремими етнорелігійними громадами.

За австрійським переписом 1900 року євреї є однією з основних етнічних груп на території Східної Галичини, Північної Буковини. Найбільше євреїв заселяло Волинську губернію – близько 100 тис.⁷¹.

На початку XIX століття на території України було засновано ряд єврейських землеробських поселень, в яких дозволялося жити лише тим євреям, які прийняли християнство. До середини XIX ст. на півдні України налічувалося 20 таких селищ, де мешкало 12 тис. чоловік. В кінці XIX ст. у Херсонській губернії налічувалося 26 єврейських сільських поселень, в Катеринославській – 27⁷². Традиційними міськими жителями Правобережжя на початку XX ст. були євреї. Введення царським урядом дискримінаційної «смуги осілості» в 1791 р., призвело до того, що більшість євреїв оселилася в невеликих містах і містечках Правобережжя. До того ж євреям заборонялося мати землю у власності, у селах могли проживати ремісники, торговці, а не землевласники. Саме тому 33% міського населення в Україні становили євреї, а в містечках Правобережної України їх частина доходила до 70-80%⁷³. Євреям дозволялося оселятися лише у 13 губерніях західної та південної частини Російської імперії. Іноді відбувалися незначні зміни, але «смуга осілості» залишалася до лютого 1917 р. Досить велика кількість австрійських підданих єврейської національності,

⁷¹ Євтух В. Етнічна меншина в європейському та українському контекстах: пошуки теоретичних парадигм / В. Євтух // Українська нація і етнічні меншини: перспективи інтеграції в громадянське суспільство та майбутнє Східної Європи. Зб. ст. – Київ, 1994

⁷² Беренштейн О. Б. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / О. Б. Беренштейн, Н. А. Зіневич, В. Т. Зінич та ін. – Київ: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – 424 с.

⁷³ Погуляєв О. Національні меншини Правобережної України напередодні Української революції [Електронний ресурс] / Олександр Погуляєв – Режим доступу до ресурсу: http://histj.oa.edu.ua/assets/files/full/n25_16/12.pdf.](24.11.17).

порушуючи російське законодавство, проживало в 50-востній прикордонній полосі. За Миколи I євреї були обмежені у праві проживання в містах. Їм не дозволялося селитися в Києві, Миколаєві, Севастополі та в козацьких і державних селах Полтавщини. У багатьох містах виникли спеціальні квартали, в яких мали мешкати лише євреї.

Події 1905 – 1907 рр. стали роками тяжких випробувань для українського єврейства. Скупченість на обмеженій території, специфічна політика царату щодо євреїв зумовлювали еміграцію євреїв за кордон. Можна висловити думку, що євреї та і інші етнічні групи, які проживали на території України на початку XX ст., потерпали від політики Австро-Угорської і Російської імперій.

В цей період було підписано велику кількість указів та постанов, які суттєво змінили умови проживання іноземців, в тому числі євреїв. Найпоширенішою формою боротьби зі шпигунством у прифронтових губерніях стало адміністративне заслання підозрюваних. Підставами для цього були не компрометуючі конкретну особу факти, а, в більшості випадків, її національна приналежність. Окрім арештів та вислання, до іноземних підданих застосовувалось ряд інших обмежень, утисків і покарань: арешт капіталів, закриття іноземних фірм, обмеження доступу до отримання освіти тощо.

На початку XX ст. на території України проживало близько трьох мільйонів євреїв, а це приблизно 30 відсотків євреїв всього світу на той проміжок часу. Землі Українські були однією з головних територій, де проживало єврейське населення. За чисельністю єврейських громад в Європі лише Польщу можна було порівняти з Україною. В більшості це були євреї, які дотримувалися релігійного способу життя, розмовляли переважно єврейською мовою, зберігали основні звичаї свого народу. Проживали в невеличких містах та старалися якоюсь мірою бути відокремленими від неєврейського християнського населення.

В 1914 р. з Галичини і Буковини в пошуках кращого життя євреї виїжджали до країн Північної Америки. Ще в десятиліття перед Першою світовою війною близько 350 тис. євреїв з Західної України емігрували до США. Цьому сприяло примарне

економічне майбутнє на цих територіях, це стосувалося і сільського і міського населення⁷⁴.

Але з початком війни все ж основною причиною еміграцій з Галичини і Буковини через значні репресії здійснені російським урядом. В роки Першої світової війни українцям нав'язувалися антисемітизм⁷⁵.

Соціально-економічні та правові умови проживання євреїв на Волині в 1914 – 1916 рр. були складними, але у питаннях грамотності вони стали однією з найрозвиненіших національних меншин. Значна кількість євреїв мали середню і вищу освіту, вони стали основною ланкою єврейської інтелігенції, яка створювала підґрунтя для розростання культурних і освітніх процесів у Волинській губернії та деяких регіонах Російської імперії.

На початку війни єврейські громади Австро-Угорщини та Російської імперії активно підтримали патріотичні настрої урядів країн на території яких проживали. У Росії на шпальтах єврейської преси з'явилися статті войовничо-патріотичного змісту, в синагогах проводилися богослужіння про дарування перемоги російській зброї. Наприклад, в синагогах Києва, Житомира, Одеси молилися за перемогу російської зброї, в синагогах Львова, Тернополя, Чернівців - за успіх Австро-Угорщини і Німеччини.⁷⁶

За роки війни близько 400 тис. євреїв були мобілізовані до російської армії. Чимало з них відзначилися в боях й отримали нагороди. Єврейська еліта Габсбургської монархії підтримала австро-угорську владу з двох причин. По-перше, тому, що

⁷⁴ Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Сергій Плохій; пер. з англ. Романа Ключка – Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2016. – 496 с.

⁷⁵ Адамович С. Антисемітизм у діяльності російської окупаційної влади в східній галичині (1914 – 1917 рр.). Електронний ресурс: <http://194.44.152.155/elib/local/1610.pdf> (23.11.2017).

⁷⁶ Кипнис М. Украина. Евреи Украины 1914–1920 гг. [Електронний ресурс] / [М. Кипнис, М. Генкина, И. Городецкий та ін.] // КЕЭ. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <http://eleven.co.il/article/15410> (25.11.17)

ворогом Австро-Угорщини була «антисемітська Росія», по-друге через те, що активна позиція у війні обіцяла єврейській громаді повне й остаточне визнання в «двуєдиній» монархії. Загалом близько 300 тис. євреїв вступили до лав австро-угорської армії⁷⁷.

Доволі часто євреї добровільно йшли воювати за імперію Габсбургів, в Російській імперії такі випадки зустрічалися набагато рідше. Причиною для цього було ставлення до єврейських громад і до єврейського культурного, соціального та політичного життя було в Австрії набагато толерантнішим, ніж у Росії⁷⁸.

В свою чергу національна політика країн ворогуючих країн, Росії та Австро-Угорщини, особливо відрізнялася щодо єврейського населення, дії першої можна назвати як поєднання асиміляційних та ізоляціоністських методів. У цілому, євреїв, враховуючи віру і традиції, розглядали як потенційно нелояльних до російської імперії і всіляко утискали.

Попри те, що євреї воювали за країни на території яких проживали, у Російській імперії після поразок армії в першій половині ХХ ст. ставлення до євреїв погіршилося, почали посилюватися антиєврейські настрої. Євреїв звинувачувати в шпигунстві на користь Німеччини, в революційному розкладанні армії. А пресі заборонялося друкувати відомості про героїзм солдат єврейського походження, в свою чергу посилилася антисемітська агітація газетних статтях. З погіршенням становища на фронті преса, попри цензуру, яка забороняла розпалювання міжетнічні конфлікти, посилювала натиск на євреїв, згадуючи старі звинувачення щодо їхньої уявного боягузтва, зрадництва, нагрівання рук на війні тощо.

Серед всіх національних меншин Австро-Угорської імперії євреї були одними з найлояльніших до влади. Відсоток тих, хто

⁷⁷ Гриневич Л.В., Гриневич В.А. ЄВРЕЇ В УКРАЇНІ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.: іл].

⁷⁸ Подольський А. Ю. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні / А. Ю. Подольський. – Київ: ТОВ «Спринт-Сервіс», 2016. – 104 с.

отримував часткове або повне звільнення від військової служби, був вищим, а частка загиблих під час війни значно меншою, ніж серед інших народів проживаючих в імперії. Так було в наслідок того, що євреї майже не служили в піхоті, так як там потрібні були фізично сильні і витривалі селяни, які несли найбільші втрати під час бойових дій. В більшості випадків німецькомовні і освічені євреї служили у безпечніших родах військ – у медичних частинах, військовій адміністрації, артилерії тощо. Доволі велика кількість єврейського населення Західної України унаслідок наступу російських військ, уже на початку війни або потрапила під російську окупацію, або ж стали біженцями в наслідок чого уникнули мобілізації зі сторони Австро-Угорщини.

Через війну між державами відбулися значні переміщення цивільного населення, що спричинило помітні зміни у соціальній структурі суспільств, а в ряді випадків призвело до появи чи посилення напруги у взаєминах між окремими етносами. Основними причинами для депортації були негативне ставлення тодішнього суспільства стосовно євреїв: їх підозрілими в зв'язках з ворогуючими країнами, з цього пішла підозра у шпигунстві, непридатними до військової служби і взагалі їх перебування у складі російської армії напередодні війни вважалося небезпечним⁷⁹. Під час війни на Поділля прибула велика кількість євреїв, які втекли або були вигнані радянським командуванням з районів бойових дій. На території Поділля були відкриті школи для дітей біженців.

Від бойових дій потерпало єврейське населення, яке жило в прифронтовій зоні. Відбувалися постійні погроми, під час яких населення страждало від знущань та масових вбивств. Велика кількість погромів відбулася після Галицької битви 1914 р., коли російські війська вступали на території Східної Галичини та Буковини, в цей час було знищено велику кількість синагог. Ці події спричинили масове біженство євреїв. В першу чергу біженці тікали до Чехії, Угорщини, Верхньої Австрії. Крім цього

⁷⁹ Петровский-Штерн Й. Евреи в русской армии : 1827–1914 / Иоханан Петровский-Штерн. – М. : Новое литературное обозрение, 2003. – Historia Rossica. – 556 с.

відбувалося і примусове виселення євреїв. В основному населення було депортовано у Нижегородську, Єнісейську, Пензенську губернії, тобто в більш віддалені від фронту території Російської імперії. Саме в цей час в російському імперському суспільстві з'явилася нова соціальна категорія – біженці. Вперше термін «біженець» з'явився у міжнародному праві після Першої світової війни, що зумовило потребу у забезпеченні належної правової регламентації правового статусу біженців, їх прав та обов'язків⁸⁰.

В цей час польські і єврейські національні організації створювали власні притулки за етнічною ознакою. Восени 1915 р. в Києві в розпал руху біженців через місто та його околиці існувало до десятка бюро праці при різних громадських організаціях, найбільші були при відділеннях польських, єврейських комітетах⁸¹.

Якщо Російська влада звинувачувала євреїв у шпигунській діяльності на користь Австрії і в добровільній здачі в полон, спекуляціях продуктами першої необхідності, скупці міді та хліба з метою вивозу її в Австрію, то в свою чергу, причиною для репресій єврейського населення австрійським урядом вважалися доноси євреїв. Набувала поширювалася інформація про те, що євреї підбурювань до страйків. Також звучали обвинувачення євреїв у штучне подорожчання предметів першої необхідності і зникнення з обігу дзвінкової монети⁸².

⁸⁰ Безпалова О. І. Особливості визначення прав біженців у міжнародному законодавстві [Електронний ресурс] / Ольга Ігорівна Безпалова – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0/Downloads/ry6jswCEDN2zcVrGk5K_2pS6EXaU8V0M.pdf (24.11.17)

⁸¹ Домінік О. М. Громадська благодійність В Україні в роки Першої світової війни [Електронний ресурс] / О. М. Домінік – Режим доступу до ресурсу: <http://history.org.ua/JournALL/xix/9/5.pdf> (25.11.17)

⁸² Адамовський В. І. Депортація населення України за національними ознаками в роки Першої світової війни [Електронний ресурс] / В. І. Адамовський – Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B0/Downloads/98009-206882-2-PB.pdf>. (25.11.17)

Становище єврейського населення на території Східної України, взагалі всієї Російської імперії не було кращим. Вже в серпні 1914 р. поштові установи отримали розпорядження знищувати всі листи, що містять хоча б кілька слів «на єврейській мові», тобто на ідиш чи іврит. Влітку 1915 р. сотні євреїв Полтави, Катеринослава та інших місць були взяті в якості заручників і кинуті у в'язниці; одночасно влади заборонили видавати будь-які газети або журнали на івриті або ідиш⁸³. В 1914 р. Державна дума прийняла закон, за яким дозволялося викладати у приватних навчальних закладах мовою національних меншин, саме це дозволило відкривати перші школи на мові ідиш.

Як наслідок Перша світова війна пришвидшила поширення ксенофобських та антисемітських почуттів. Євреї почали отримувати образ внутрішніх ворогів. Політика примусового виселення започаткувала процес націоналізації імперії.

Після закінчення війни Українські землі були поділені між різними країнами: західноукраїнські землі, а саме Закарпаття, Буковина, Галич і Волинь опинилися у складі трьох країн: Румунії, Чехословаччини та Польщі. На цих землях були великі єврейські громади, разом приблизно вони становили дещо менше одного мільйона людей. Польща міжвоєнна загалом вітала антисемітизм як на державному, так і на суспільному рівні.

Внаслідок політики, яку здійснювала російська влада до місцевих євреїв призвело до повного зубожіння цієї нацменшини. Значна кількість євреїв, які проживали на цій території, загинула під час погромів, бойових дій та внаслідок труднощів переселення. Було зруйновано традиційний уклад життя великої частини єврейського населення, посилювалися асиміляційні процеси та національні рухи.

Науковий керівник – *Гончарук Тарас Григорович*,
професор кафедри історії України, доктор історичних наук.

⁸³ Кипнис М. Украина. Евреи Украины 1914–1920 гг. [Електронний ресурс] / [М. Кипнис, М. Генкина, И. Городецкий та ін.] // КЕЭ. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <http://eleven.co.il/article/15410> (25.11.17)